

МОНГОЛ ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН СОЁЛЫН ХЭТИЙН ТӨЛӨВ, ХАНДЛАГА ¹

О.Хатанболд

ШУА-ийн Философийн хүрээлэнгийн
Улс төр, эрх зүйн салбарын эрхлэгч, ЭШТА

Д.Уртнасан

МУИС, УТСОУХНУС,
Улс төр судлалын тэнхимийн багш

Хураангуй:

Тус өгүүлэл нь монголчуудад шинэ улс төрийн үнэт зүйлс төлөвших үйл явцын нөлөөгөөр буй болсон өнөөгийн улс төрийн соёлын хэв маяг, цаашдаа энэхүү хэв маяг хэрхэн өөрчлөгдөх хандлагатай байгааг тодорхойлохоор зорьсон. Өгүүллийн эхний хэсэгт онол, аргазүй үндсийг тодруулж, шинэ улс төрийн үнэт зүйлс төлөвших үйл явцад он цагийн тайлбар хийж, монголчуудын улс төрийн соёлын хэв маягийн үнэлгээг хийсэн. Дараагийн хэсэгт ардчиллын бэхжилтэд иргэдийн оруулах хувь нэмэр, ардчилсан иргэнийг төлөвшүүлэх нийгэм, улс төрийн нөөц зэргийг тодруулсан хэлцэмж хийсэн.

Түлхүүр үгс: Улс төрийн соёл, ардчилсан шилжилт, ардчиллын бэхжилт, ардчиллыг тээгч институци

Удиртгал:

1980-аад оны сүүлээс өрнөсөн өөрчлөн байгуулалтын нөлөөгөөр ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөөнд тэмүүлэх хандлага залуучуудын дунд шинэ дэд соёл бүрдүүлэх гол хүчин зүйлс болсон. 1990 оны улс төрийн тогтолцооны өөрчлөлт нь улс төрийн эрх чөлөө, эдийн засгийн хэрэгцээ, чөлөөт байдал, ардчиллын практикт суралцах нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

Улс төрийн хүрээний асуудал нь нийгмийн нийтлэг үнэт зүйл, эрх мэдэл, ашиг сонирхлыг хөндөж байдаг тул ямагт олон нийтийн анхаарлын төвд оршин байдаг. Нөгөө талаас нийгэм олон төрлийн ашиг сонирхлын нийтлэг болдог, нэг эрх ашгаар нөгөө эрх ашиг хязгаарлагдаж байгаа тул зөрчилтэй харилцааг бий болгох, улс төрийн итгэл буурах, төрийн бодлого, шийдвэрт сэтгэл ханамжгүй болох зэрэг нь засаглалын легитимт чанарыг бууруулах, тогтолцооны хямралд хүргэх зэрэг өргөн хүрээг хамарсан сөрөг нөлөөг үзүүлдэг. Сүүлийн үеийн олон судалгааны дүнд иргэдийн төр засагт итгэх итгэл буурах, улс төрийн зохист бус оролцоо нэмэгдэх, төрийн бодлого шийдвэрийг эсэргүүцэх, улс төрд сонирхолгүй болох зэрэг хандлагатай байна гэж дүгнэж байна. Удаан хугацаанд оршин тогтож буй дэглэмтэй харьцуулахад ардчиллыг шинээр тогтоосон улс орнууд илүү эмзэг байдаг учраас *итгэл буурах, үл итгэх байдал өсөх нь бүр ч их аюултай*. Хувь хүмүүсийн улс төрийн системээ үнэлэх үнэлэмж нь улс төрийн институтүүдэд итгэх итгэл, түүнээс үүдэн гарах улс төрийн үйл байдлаар илэрч байдаг.

Монгол оронд ардчиллын үнэт зүйлсийг бэхжүүлэхийн тулд түүнийг сайжруулах, алдааг засах, ардчилалд итгэдэг иргэд хэрэгтэй болж байгааг бидний хийсэн судалгааны дүн илэрхийлж байна.

Онол аргазүйн үндэслэл:

¹ Энэхүү өгүүлэл нь “Монгол Улсын улс төрийн хөгжил 1990 оноос хойш: институци, харилцаа, үйл явц” сэдэвт судалгааны төслийн хүрээнд хийгдсэн экспертийн тоон болон чанарын судалгаа, олон нийтийн санаа бодлын тоон судалгаанд үндэслэсэн. Монголчуудын улс төрийн уламжлал, соёл, үнэт зүйл, хэм хэмжээ гэсэн дэд сэдвийн зарим үр дүнгүүдэд хийсэн ерөнхий статистик шинжилгээнээс түүвэрлэн оруулсан болно.

Тус өгүүллийн онол, арга зүй нь Роберт А.Далийн боловсруулсан өрсөлдөөн, оролцоо гэсэн хоёр үндсэн хэмжигдэхүүнээр ардчиллыг хэмждэг полярхи ардчиллын онол үзэл санаад суурилна. Монгол орон ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнээр улс төрийн аливаа үйл ажиллагаанд сайн дурын үндсэн дээр оролцох боломж нээгдэж, өрсөлдөх, сонгох, сонгогдох эрхтэй болсон нь улс төрийн соёлын төлөвшилд шууд нөлөөлсөн.

Ардчиллыг хэмжих, тодорхойлох, ялангуяа төлөөллийн ардчиллын судалгаанд Р.Далийн ардчиллын онолд тулгуурладаг. Учир нь Р.Даль “Иргэд өөрсдийн хүсэл сонирхлоо томъёолж, илэрхийлэх чадвартай байх, төрийн үйл ажиллагаанд тэрхүү давуу талуудыг ижил тэгш хуваарилах “институционал баталгаа” шаардлагатай” (Dahl 1971) байдаг гэж үзсэн. Эдгээр баталгаанд

1. институци байгуулах,
2. нэгдэх эрх чөлөө,
3. үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө,
4. сонгох эрх,
5. төрийн албан тушаалд томилогдох,
6. улс төрийн дэмжлэг авахын төлөө өрсөлдөх эрх,
7. мэдээллийн өөр эх сурвалж,
8. чөлөөт, шударга, хараат бус сонгууль

Ийнхүү иргэдийн ашиг сонирхлоо хэрэгжүүлэх “институционал баталгаа” бүрдэх улс төрийн тогтолцооны суурь нөхцөл, түүнд иргэдийн зүгээс үзүүлж буй нөлөө, үйл байдлыг олон талаас нь судалснаар улс төрийн системийн тогтвортой байдлыг хангах, ардчиллыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Улс төрийн соёлын хэтийн төлөвийг тодорхойлох

Ардчилсан өөрчлөлтийн нөлөөгөөр Монгол Улсад, монголчуудад шинэ улс төрийн үнэт зүйлс төлөвших, нөгөө талаар ардчиллын үнэт зүйлстэй танилцах нөхцөл бүрдсэн. Тухайлбал.

- *улс төрийн болон нийгмийн оролцоо нь* хүний амьдрал, сайн сайхан байдалд нөлөөлөгч болохыг ухамсарлаж үзэл бодлын илэрхийлэл нь улс төрд анхаарагдах учиртай зүйл гэдгийг илэрхийлсэн дуу хоолойг бусдад сонордуулахад ардчилал нь өөрөө инструментал ач холбогдолтой болсон.
- *ардчиллын үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэх*, ардчилсан монгол хүнийг төлөвшүүлэхэд чиглэгдсэн шинэчлэлийг эрэлхийлэгчид бий болсон.
- *үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө нээгдэж хаалттай* байсан сэдвүүдээр чөлөөтэй ярьж, бас бичиж эхэлсэн нь нийгмийн оюун санаанд гарсан хувьсгалт-эргэлт бүхий мэдээллийн тэсрэлт гарснаар залуучуудын технологид тэмүүлсэн шинэ дэд соёлын эхлэл тавигдах үндэс болсон.
- *шинэ мэдлэгийн урсгалыг эрэлхийлсэн* бүтээл туурвилын эрх чөлөөний дэд соёл төлөвшиж эхэлсэн. Үүнээс үүдэлтэйгээр үндэсний үзэл санаа, ухамсар, соёл, уламжлалаа сэргээн мандуулахад чиглэгдсэн үндэсний ухамсрын сэргэлт, шинэ цагийн эх оронч хандлага өрнөсөн нь энэ төрлийн дэд соёлыг хурдацтай төлөвшихөд чухлаар нөлөөлсөн.
- *үзэл суртлын төөрөгдлөөс ангид байж* аливаад олон ургальч байдлаар хандах, улмаар нийгмийн өөрчлөлтийн гол эх сурвалж болох хөгжлийн шинэ замыг эрэлхийлсэн.
- *гуравдагч хөршийн бодлогыг эхлүүлсэн* гадаад харилцаагаа өрнөдийн соёл иргэншилтэй хөл нийлүүлэн алхахыг тэмүүлсэн.

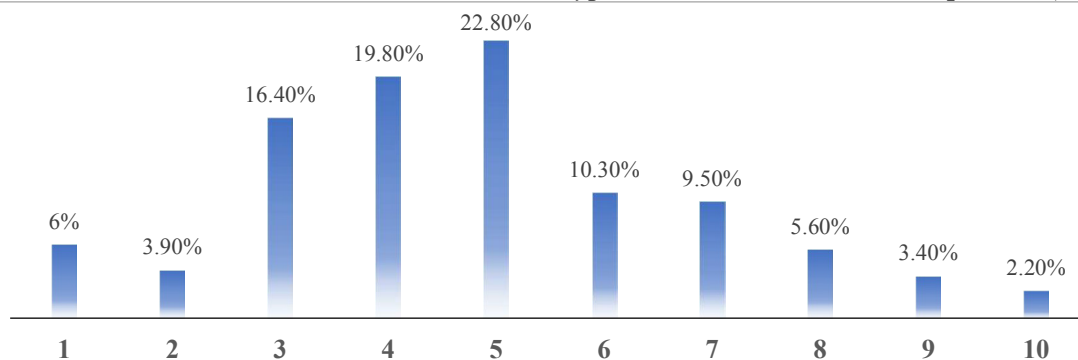
1990 оноос:	Коммунист үзэл суртлыг тойрон нягтарч байсан социалист нийгмийн эрхэмлэх зүйлс, хэм хэмжээний ертөнц тулах тулгуур баганагүй болсон явдал нь коммунист үзэл суртал, оюун санааны амьдралыг нэгтгэн нягтруулагч хүч болох чухал үүргээ гүйцэтгэхээ больсон. Энэ нь 1990 оноос эхэлсэн ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн өмч, зах зээл, чөлөөт өрсөлдөөн зэрэг ардчилсан, чөлөөт нийгмийн үнэт зүйлс нийгэмд улам бүр нэмэгдэж, улмаар төлөвших үйл явц эхэлсэнтэй шууд холбоотой.
2000 оноос:	Ардчиллын үзэл санааг хүлээн авч дэлгэрүүлэх, улмаар улс төрийн шинэ ардчилсан бүтцийг бий болгох замаар ардчиллын хөгжлийг түргэсгэхэд чиглэсэн эдийн засгийн таатай нөхцөлийг бүрдүүлэхийг чухалчлах болсон. Учир нь хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгмийг цогцлоохын тулд иргэний нийгмийн зохистой төлөвшлийг хангах, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, ялангуяа иргэдийн улс төрийн боловсрол, соёлыг төлөвшүүлэх зэрэг цогц үйл ажиллагааг шат дараалалтай, зөв зарчим голдирлын дагуу хийж гүйцэтгэхийг «ардчилсан» шинэчлэгчид, ардчиллыг эрхэмлэх зүйлсээ болгосон шинэ мянганы залуусаас шаардах болсон.
2010 оноос:	Залуучуудын эрхэмлэдэг үнэт зүйлс, төлөв хандлагад дээр дурдсан нөлөөлөл илрэлээ олсон гэж болно. Тухайлбал, улс төрийн үзэл бодол, итгэл үнэмшил орчин үеийн залуу хүний ертөнцийг үзэх үзлийн чухал хэсэг болж (Жнь: амьдарч буй цаг үеийнхээ учир утгын талаарх ойлголт, нийгмийн байгуулал, түүний шинж чанар, ирээдүйн төлөвийн тухай бодол санаа, нийгэмд бодиттой үйлчилж) улмаар улс төрийн үзэл санаанд хандах хандлага, түүнд өгөх үнэлгээ, улс төрийн үйл ажиллагаандаа удирдлага болгож буй бодлого, концепцийн агуулгыг багтаах болсноор илрэх болов.
2020 оноос:	Тогтвортой хөгжлийг хангасан сайн засаглалыг бэхжүүлэхэд хүн бүрийн тэгш, шударга, хариуцлагатай бүтээлч оролцоог нэмэгдүүлэх, бас хөгжүүлэх замаар Ногоон хөгжлийн төлөөх энх тайванч, найрсаг хамтын ажиллагааг бий болгоно. Чингэхдээ <i>төр-хувийн хэвшил-иргэний нийгмийн бодит харилцааг хөхиүлэн дэмжих, зарчимд суурилсан хөгжлийн төлөөх түншлэлийг</i> бий болгох зорилготой шинэ соёлуудыг төлөвшүүлэх явдал нэн чухал гэдэг нь сүүлийн жилүүдэд дэлхий нийтэд хамарсан үйл явдал, тодорхой үзэгдлүүд харуулсаар байна. Эдгээр нь нийгмийн тэгш бус байдлыг арилгахад талуудын оролцоог хангасан оршин амьдрах тав тухтай, эрүүл аюулгүй, ногоон орчныг бүрдүүлсэн нийгмийн баялгийг бүтээхэд чиглэгддэг.

Улс төрийн соёлын хэтийн төлөвийг тодорхойлохоос өмнө улс төрийн соёлын өнөөгийн байдал, ямар төрлийн улс төрийн соёл давамгайлж буй болон улс төрийн соёлд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлс нь юу болох талаар олон нийтийн санаа бодлын судалгаа, экспертийн анкет судалгаа болон ганцаарчилсан ярилцлагын судалгааны дүнгүүдээс нэгтэн тодруулья.

1. Олон нийтийн санаа бодлын судалгаагаар монголчуудын улс төрийн соёлын төлөвшилд сэтгэл ханамж ямар байгааг болон өнөөгийн нөхцөл байдлыг хэрхэн дүгнэж байгааг *1-ийн*

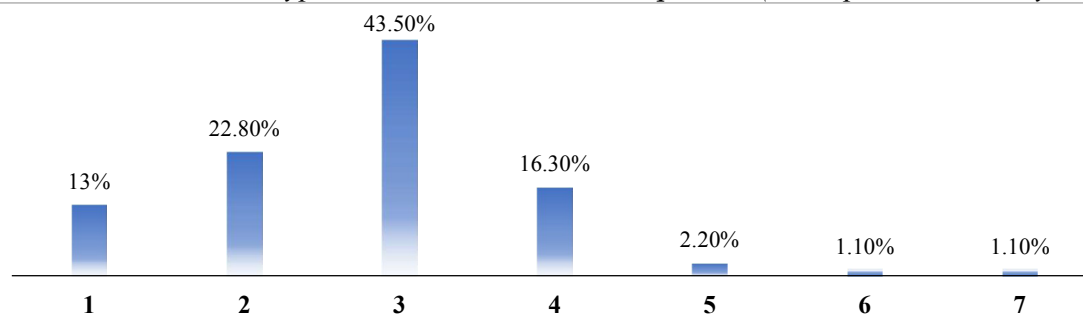
тоо «маш муу, сэтгэл хангалуун бус харин 10-ын тоо «маш сайн, сэтгэл хангалуун» гэж 10 хүртэлх шкалаар үнэлэхэд 22.8 хувь нь буюу хамгийн өндөр үнэлгээ тав байсан бөгөөд нийт судалгаанд оролцогчдын 69 хувь нь тав болон түүнээс бага үнэлгээ өгчээ.

Зураг 1. Соёлын төлөвшлийн үнэлгээ (ОНСБС)

Экспертийн анкет судалгаагаар монголчуудын улс төрийн соёлын төлөвшилд сэтгэл ханамж ямар байгааг болон өнөөгийн нөхцөл байдлыг хэрхэн дүгнэж байгааг 1-ийн тоо «маш муу, сэтгэл хангалуун бус харин 7-ын тоо «маш сайн, сэтгэл хангалуун» гэж 7 хүртэлх шкалаар үнэлэхэд 43.5 хувь нь буюу хамгийн өндөр үнэлгээ гурав байсан бөгөөд нийт судалгаанд оролцогчдын 79.3 хувь нь гурав болон түүнээс бага үнэлгээ өгчээ.

Зураг 2. Соёлын төлөвшлийн үнэлгээ (Экспертийн анкет судалгаа)

Экспертийн ганцаарчилсан ярилцлагын судалгаагаар монголчуудын улс төрийн соёлын төлөвшлийг 7 баллаар үнэлүүлэхэд дундаас доогуур үнэлгээ өгсөн. Гэхдээ тэдний чухал тодруулга бол “*массаар нь ингээд дундажлаад харах юм бол гурав байгаа болов уу гэж бодож байна. Харин хотод 3,5 хавьцаа байж магадгүй. Хөдөө орон нутагт арай бага үнэлэгдэх байх. Илүү мэдээлэлд ойрхон байгаа учраас, тэгэхдээ л бас л хэцүү зүйл нь жаахан хотын зах руу гараад ирэхээр бас өөр өөр ялгаатай*” байгааг илэрхийлсэн.

Дээрх гурван судалгааны дүнгээс үзэхэд монголчуудын улс төрийн соёлын хөгжил дунджаас доогуур үнэлгээтэй байгаа бөгөөд түүний шалтгааныг экспертүүд дараах хүчин зүйлсээр тайлбарласан.

- Ардчилсан улс төрийн соёл зөв төлөвшиж чадаагүй. Үүнд улс төрийн гол институт болох нам, намын санхүүжилтийн асуудал хамгийн гол шалтгаан болсон.
- Төрийн институциуд чиг үүргээ зөв зүүтэй хэрэгжүүлэхгүй байна. Хууль тогтоох байгууллага зөвхөн сонгогчдод таалагдах явдал гээд ойлгочихсон. Тэдний амьдралыг дээшлүүлэхэд, сайн сайхан байлгахад зорьсон хуулийг нь батлах, хуулийн хэрэгжилтээ хянах ёстой.
- Ардчиллын соёл, ардчиллын уламжлал байхгүй дээрээс нь 80 орчим жил захиргаадалтад байсан нь ардчилалд суралцах хугацаа шаардаж байна.

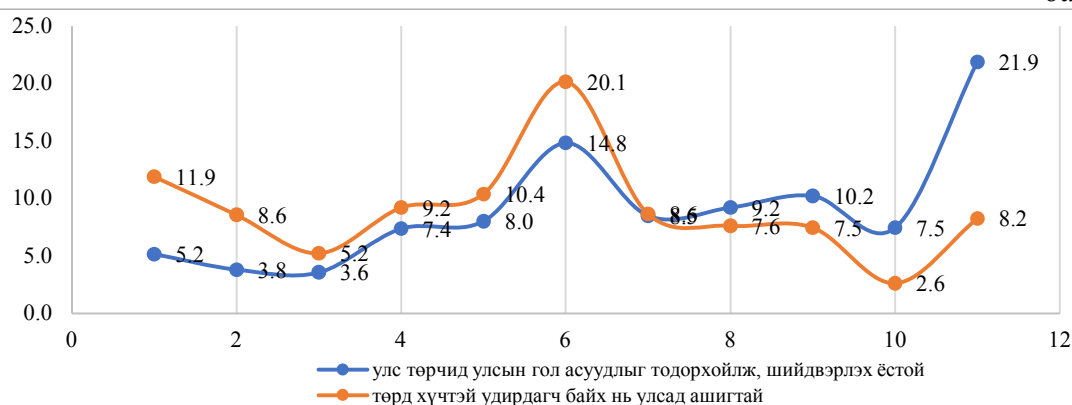
- Бидний онцлог нүүдэлчин соёлтой мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйн орон байсан тул ардчиллын суурь нөхцөл болох өмч, өмчийн харилцаа, индивидуализм бүрэлдэх аж үйлдвэржүүлэлт бодит утгаар хөгжөөгүй
- Улс төрийн соёл болон улс төрийн боловсролын ялгаа амьдарч буй орчин нөхцөл, мэдээлэл хүртэх боломж зэргээс шалтгаалан харилцан адилгүй байна.
- Ардчилсан үнэлэмжийг төлөвшүүлэх орчин нь удаашралтай байна. Парламент, улс намууд, иргэний нийгэм, засгийн газар, орон нутгийн удирдлага, сонгуулийн хороо зэрэг ардчиллыг тээгч институцийн хөгжил удааширсан.
- Фракцжилт, олон жил энэ улс төрд байсан улсуудын хуучин соёл нь нэг хэвээрээ байгаа нь нөлөөлж байна.
- Амьдралын түвшин доогуур байна.
- Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын улс төрийн нөлөө, санхүүжилт, хөрөнгө оруулалт нь үнэн, бодит мэдээлэл түгээхэд саад болж байна.
- Хандлага, итгэл үнэмшил, ардчилсан нийгмийн чиг баримжаа байхгүй байна.

Мөн Монгол дахь улс төрийн соёлын хэлбэрийн талаар экспертээс тодруулахад “*уламжлалт, албатын хэв маяг*” давамгай байгааг олонх экспертүүд илүүтэй хариулсан. Оролцооны хэв маяг их бага байгаа нь иргэний нийгмийн хөгжил сул, иргэдийн оролцоог хангахад бодит байдал онол, үзэл санаа, баримт бичгийн хүрээнд цаасан дээр л байгаа болохоос бодит байдалд хангагдаагүй байна.

Бидний авсан олон нийтийн санаа бодлын судалгаанд шийдвэр гаргах түвшинд иргэдийн оролцооны төлөв байдлыг үнэлсэн зарим асуултад, тухайлбал 0-10 шкалаар “*улс төрчид улсын гол асуудлыг тодорхойлж, шийдвэрлэх ёстой гэдэгтэй хэр зэрэг санал нийлэх вэ?*” болон “*удирдагч нь аливаа ажлыг амжилттай дуусгахын тулд дүрэм журмыг зөрчсөн байсан ч төрд хүчтэй удирдагч байх нь улсад ашигтай гэдэгтэй хэр зэрэг санал нийлэх вэ?*” гэсэн асуултыг 10-ийн тоо « бүрэн санал нийлж байна », 1-ын тоо « огт санал нийлэхгүй байна », « мэдэхгүй» бол 0 гэсэн сонголтыг сонгох боломжтойгоор үнэлүүлэхэд:

“иргэдийн хувьд одоо хүртэл төрөөс бид хамааралтай гэдгээрээ л харж байна. Нөгөө төрөө дээдэлдэг, зарим талаараа дээдэлдэг гэхээсээ илүү төр бид нарын төлөө ажиллах ёстой гээд мэдээд байна л даа. Тэгэхдээ энэ төр бүхнийг хийнэ гэдэг сэтгэлгээ байгаад байна.”²

Зураг 10. Улс төрчид улсын гол асуудлыг шийдвэрлэх ёстой гэдэгт санал нийлж буй байдал

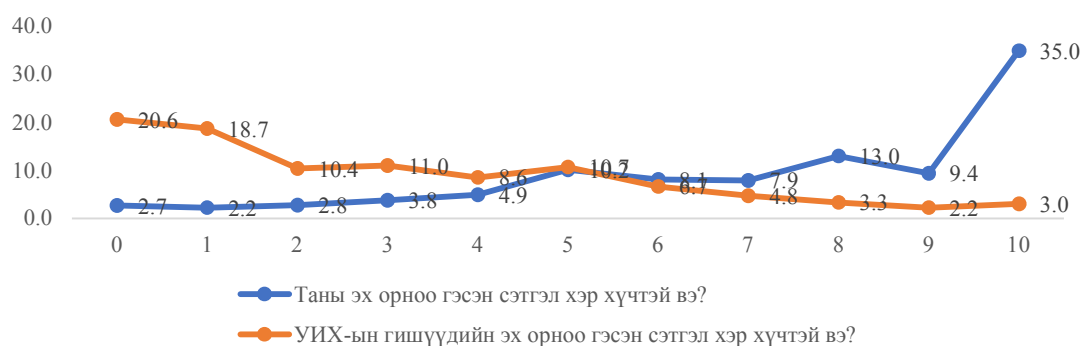
Улс төрчид улсын гол асуудлыг тодорхойлж, шийдвэрлэх ёстой гэдэгтэй санал нийлж буй байдал тав болон түүнээс дээш арав хүртэлх шкалаар нийт судалгаанд оролцогчдын 72.1 хувь нь үзсэн бөгөөд түүнээс хамгийн өндөр үзүүлэлт болох арав гэсэн

² Эксперт 5

шкалаар нийт оролцогчдын 21.9 хувь нь үнэлжээ. Харин удирдагч нь аливаа ажлыг амжилттай дуусгахын тулд дүрэм журмыг зөрчсөн байсан ч төрд хүчтэй удирдагч байх нь улсад ашигтай гэж тав болон түүнээс дээш арав хүртэлх шкалаар нийт судалгаанд оролцогчдын 54.7 хувь нь үзсэн бөгөөд түүнээс хамгийн өндөр үзүүлэлт нийт оролцогчдын 20.1 хувь нь тав гэсэн хариултыг сонгожээ. Гэвч ихэнх улс төрчид ард түмнээ боддоггүй гэж тав болон түүнээс дээш арав хүртэлх шкалаар нийт судалгаанд оролцогчдын 74.5 хувь, ихэнх улс төрчид итгэл үнэмшилдээ үнэнч байдаггүй гэж 59.7 хувь нь үзжээ.

Мөн олон нийтийн санаа бодлын судалгаанд эх оронч үзлийн талаарх байр суурийг 1-ийн тоо «Тийм ч хүчтэй биш», 10-ын тоо «Мааш хүчтэй», «мэдэхгүй» бол 0 гэсэн сонголтыг сонгох боломжтойгоор үнэлүүлэхэд:

Зураг 11. Эх оронч үзлийн талаарх иргэдийн байр суурь

Иргэд өөрсдийн эх оронч үзэлтэй гэж тав болон түүнээс дээш арав хүртэлх шкалаар нийт судалгаанд оролцогчдын 83.5 хувь нь үзэж байгаа бол УИХ-ын гишүүдийг эх оронч үзэлгүй гэж тав болон түүнээс дээш арав хүртэлх шкалаар нийт судалгаанд оролцогчдын 59.4 хувь нь үзжээ. Мөн УИХ-ын гишүүдийг эх оронч үзэлтэй эсэхийг “мэдэхгүй” гэж 20.6 хувь нь үзжээ.

Монголын зарим зүйл ичгүүртэй байдаг гэдэгтэй санал нийлэх үү? гэсэн асуултад «Зөвшөөрч байна» гэж тав болон түүнээс дээш арав хүртэлх шкалаар нийт судалгаанд оролцогчдын 81.5 хувь нь хариулсан байна.

ШУА-ийн Философийн хүрээлэнгийн Улс төр, эрх зүйн салбарт гүйцэтгэсэн “Монголын улс төрийн соёлын төлөв байдал, чиг хандлагыг тодорхойлохуй. Шинжээчдийн судалгааны тайланд “улс төрийн соёлтой хүн” гэсэн ойлголтыг дараах байдлаар тодорхойлжээ.

Хүснэгт 4. Таны бодлоор ямар хүнийг улс төрийн соёлтой хүн гэх вэ? (хувиар)

	Хүчинтэй хувь	Тохиолдлын хувь	Ач холбогдол өгсөн дэс дараа
Хувийн ашиг сонирхлоос үндэсний ашиг сонирхлыг эрхэмлэдэг	21.8	61.5	I
Хууль, ёс зүйн хэм хэмжээг үйл ажиллагаандаа чандлан баримталдаг	18.2	51.3	II
Улс төр, нийгмийн үйл явцыг бодитой үнэлж, дүгнэх чадвартай	14.5	41.0	III
Эх орон, ард нийтийнхээ сайн сайхны төлөө гэсэн итгэл үнэмшилтэй	12.7	35.9	IV
Хариуцлагатай, хэлсэн үгэндээ байдаг	9.1	25.6	V
Шударга, үнэнч байх	8.2	23.1	VI

Улс төр, эрх зүйн өндөр мэдлэг, боловсролтой	6.4	17.9	VII
Алдаа, дутагдлаа ухамсарлаж, хариуцлага хүлээн, залруулах чадвартай байх	4.5	12.8	VIII
Бусдын санаа бодлыг хүндэтгэж, үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлдэг	1.8	5.1	IX
Нийтгч, бусдыг ялгаварлан гадуурхдаггүй байх	0.9	2.6	X
Сахилга баттай бусдын эрх ашгийг дээдэлдэг	0.9	2.6	XI
Чин сэтгэлээсээ ханддаг	0.9	2.6	XII
Нийт	100	282.1	

Судалгаанд оролцогчдын үзэж буйгаар “улс төрийн соёлтой хүн” гэж хувийн ашиг сонирхлоос үндэсний ашиг сонирхлыг эрхэмлэдэг, хууль, ёс зүйн хэм хэмжээг үйл ажиллагаандаа чандлан баримталдаг, улс төр, нийгмийн үйл явцыг бодитой үнэлж, дүгнэх чадвартай гэсэн үзүүлэлтийг хамгийн ихээр сонгосон байна.

Ардчиллыг бодитоор хэрэгжүүлдэг иргэдийг төлөвшүүлэх:

Иргэдийг оролцуулахгүй байх сонирхол улс төрийн институцид давамгайлсан учраас иргэдийн нийгмийн хөгжилд сөрөг нөлөөтэй. Учир нь улс төрийн бодлого шийдвэр ил тод, иргэдийн ашиг сонирхлыг тусгасан, оролцоог хангасан, харилцан тайлагнадаг, хөндлөнгийн үнэлгээ тогтмол хийгддэг, түүнийгээ мэдээлдэг байх нь иргэдийн ардчилсан тогтолцоондоо итгэх нэмэгдүүлдэг. Өөрөөр хэлбэл иргэд өөрсдөө мэдээлэлтэй байх, оролцоотой байх тусам улс төрийн итгэл нэмэгдэж байдаг. “Иргэдийн үнэт зүйл болон улс төрийн тогтолцоогоор илэрхийлэгддэг үнэт зүйлсийн хооронд өндөр нийцэж ардчилсан орнуудад хамгийн ардчилсан үзэл баримтлалтай хүмүүсийн дунд итгэл хамгийн өндөр байгаагаар илтгэж болно. Нөгөөтэйгөөр, ардчиллын хэм хэмжээ зөрчигддөг улс орнуудад ардчиллын үнэлэмж өндөртэй хүмүүст улс төрийн итгэл бага байх болно. Ардчиллын үнэт зүйлсийн чиг баримжаа болон улс төрийн итгэлцэл хоорондын хамаарал нь тухайн улсын ардчиллын гүйцэтгэлээс хамаардаг болохыг эмпирик судалгаанууд баталж байна.”³

Мөн тус судалгаагаар “**Гажуудсан ардчилалд** чөлөөт, шударга сонгууль явуулдаг ч засаглалын асуудалтай, улс төрийн оролцоог хязгаарладаг, мөн сонгууль болдог ч тэр бүр чөлөөтэй, шударга байдаггүй тул ардчиллын үнэт зүйлс, улс төрийн итгэлцэл хоорондын уялдаа холбоо сул байдаг.” гэж тодорхойлсон бөгөөд дараах хоёр шалтгаантай.

1. Хувь хүний болон улс төрийн тогтолцооны үнэт зүйлсийн хоорондын үл нийцэх байдал нь хоёр чиглэлд явагдах бөгөөд тухайн улсын ардчиллын түвшин зарим оршин суугчдын хувьд хэт өндөр, заримд нь хэтэрхий доогуур байвал ялгааны дундаж хэмжээс болж ардчиллын үнэт зүйлс болон улс төрийн итгэлцлийн хоорондын холбоо сул эсвэл огт байхгүй болоход хүргэдэг.
2. Шилжилтийн орнууд бусдаас илүү сайн ажиллаж, сайхан орчинд амьдрах зэргээс хамааран оршин суугчдын хүсэл сонирхол, мэдрэмжээс хамааран өөр өөр түвшний сэтгэл ханамжийг бий болгодог.

Иргэд нийгмийн аливаа асуудалд хандахдаа өөрт тогтсон үнэт зүйлс, үнэлэмжийн системээс шалтгаалан дүгнэдэг. Үүнийг “**шүүмжлэгч иргэд - critical citizens**”⁴ гэсэн ойлголтын хүрээнд тайлбарлаж болох бөгөөд дараах гурван хэв шинжээр илэрч болдог.

1. “шүүмжлэгч дэмжигчид - critical trusters” - институцид итгэх итгэлийн янз бүрийн түвшнийг харуулдаг.

³ Mauk M (2019) Disentangling an elusive relationship: How democratic value orientations affect political trust in different regimes. Political Research Quarterly.

⁴ Шүүмжтэй иргэншил нь хүлцэл, олон талт байдал, хүний эрх, ардчилал зэрэг нийтлэг үнэт зүйлсийг сурталчлахад суурилдаг.

2. “гомдол мэдүүлэгчид - compliants,” - институцид итгэдэг ч түүний талаар гомдоллож байдаг.
3. “үл сайшаагч - cynics,”⁵ - бүгдэд итгэдэггүй

Улс төрийн боловсролтой / бүтээлч соёл, улс төр, нийгмийн оролцоог хангахад шаардлагатай ур чадвар эзэмшсэн/, нийгмийн эрх, үүргээ ухамсарлах чадвартай, ардчиллыг бодитоор хэрэгжүүлдэг, өөрсдийгөө улс төрийн үйл явцыг тодорхойлогч гэж үзэж оролцохыг эрмэлздэг иргэнийг төлөвшүүлэх, боломжийг бүрдүүлэх хэрэгцээ гарна. Ийм иргэнийг “шүүмжлэгч дэмжигчид - **critical trusters**” гэж томъёолдог. Эзлэх хувь бүрэн ардчилалтай оронд, гажуудсан ардчилалтай харьцуулахад хамгийн өндөр, харин авторитар дэглэмтэй орнуудад хамгийн бага байдаг. Ардчиллын үнэт зүйлс өндөртэй гэр бүл эсвэл орчинд төрж, өссөн хүмүүс боловсролд илүү их хөрөнгө оруулалт хийх хандлагатай байх, боловсрол эргээд иргэнийг “шүүмжлэгч дэмжигчид - **critical trusters**” байх магадлалыг нэмэгдүүлдэг. Тиймээс ардчиллын үнэт зүйлсийг бэхжүүлэхийн тулд түүнийг сайжруулах, алдааг засах, ардчилалд итгэдэг иргэд хэрэгтэй.

Боловсрол итгэл үнэмшил, хүний нийгэмд эзлэх байр суурийг тодорхойлдог. Тэгэхээр боловсролын нөлөө хөгжилд ямар их үнэ цэнтэй вэ гэдгийг ухамсарлаж, боловсролынхоо концепци хэрэгжилтийг л анхаарах нь зүйтэй. Суурь боловсролын хичээлүүдээс эхлэн ардчиллын мөн чанарыг ойлгуулах заах аргагүйг хэрэгжүүлж болно. Багш бэлтгэдэг бүх сургуулиудаа ардчиллыг заах ёстой. Биеийн тамирын багш байна уу, физикийн багш байна уу хамаагүй бүгд л ардчиллын боловсролтой байх ёстой. Тэд нар чинь зургаан настай хүүхдүүдэд ардчилал гэж юу юм зааж болох бөгөөд биеийн тамирын хичээл дээр шударга ёс гэж юу юм гэдгийг “*Чи энэний урдуур орж болохгүй, сагс тоглохдоо дүрэм зөрчиж болохгүй*” гэх зэргээр ардчиллын боловсролыг олгох боломжтой. Энэ боловсролын концепцээр цаашлаад төр засаг чиний саналаар бий болдог, чи тэрийгээ ингээд хянадаг, хянахын тулд та нар эвлэлдэн нэгдэх хэрэгтэй, тэр нь мөн төр засагт ашигтай гэдгийг тайлбарлаж болно. Ийм боломж бий болгохын тулд хүнээ бэлтгэдэг ба ямар ч салбарыг хөгжүүлбэ гэвэл боловсон хүчин хэрэгтэй. Гэхдээ монголын боловсролын систем ардчилсан иргэн бэлтгэх чиглэлд хангалттай хэмжээнд ажиллаж ирээгүйг экспертүүдийн дүгнэлтэд олон дурдагдсан.

Албан бус боловсролын тал дээр ТББ, их сургуулиуд, академи, улс төр нам иргэдийн соён гэгээрүүлэх, ардчиллын боловсрол олгоход оролцох чухал байна. Иргэдийн өөрсдийнх нь идэвхтэй оролцоог ардчиллын механизм яаж ажилладаг юм, би тэрний хаана нь байна вэ? бид нар олуулаа болбол хүчтэй юм байна, хууль дүрэм дагавал зөв юм байна, татвараа сайн төлбөл надад хэрэгтэй юм байна зэргээр мотивацижуулах чухал байна. Хүмүүсийг илүү их шүүмжлэгч дэмжигчид болгох буюу илүү их либерал ойлголттой, либерал үнэлэмжтэй хүн болох тусам criticism яг шууд хамааралтай шууд корляци нь өндөр байдаг. Үүний тулд олон ургалч үзэл бодлыг хүлээж авдаг, өөрөөс нь бусад хүн үзэл бодлоо илэрхийлэхэд ялгаатай байгаагаар нь хүлээж авах чадавхтай иргэн байх чухал. Ийм байдлаар үнэлэмж, үнэт зүйлс төлөвших процесс өндөр болох юм бол нийгмийн конституалны суурь бэхэжнэ. Хүний итгэл үнэмшил, үнэт зүйлсийн өөрчлөлтийн хэрээр хандлага өөрчлөгддөг, хандлага өөрчлөгдөхөөр дадал зуршил өөрчлөгддөг. Иргэд танин мэдэхийн хэрээр монголд ажиглагдаж буй *идэвхгүй, түр зуурын богино хугацааны улс төрийн оролцооны хэлбэрийг* орхих магадлалтай.

Ардчиллыг тээгч институц төлөвшүүлэх, бэхжүүлэхэд анхаарал хандуулах хэрэгтэй. Парламент, улс намууд, иргэний нийгэм, засгийн газар, орон нутгийн удирдлагад, сонгуулийн хороо зэрэг институциуд ардчиллыг тээгч байх ёстой байтал тэр үүргээ гүйцэтгэх чадахгүй байна. Монгол Улсын Үндсэн хууль, болон бусад харьяалагдах хуульд тухайн институцийн эрх үүргийн асуудал бүгд тусгагдсан байгаа ч үйл ажиллагаа, түүний хэлбэрийг нь аваад үзвэл асуудал бол гарч ирдэг. Энэ нь тухайн ардчиллыг тээгч

⁵ улс төр, улс төрийн тогтолцоонд сэтгэл дундуур байгаа / Finding critical trusters: A response pattern model of political trust page 2/

институцийн бүтэц зохион байгуулалт болон гүйцэтгэх үүрэг, үйл ажиллагааны хооронд асуудал байгааг илэрхийлж байна. Хууль, эрх зүйн орчин байгаа ч хуулийг хэрэгжүүлэхэд тэгш байдал, ил тод байдал зэрэг шаардлагууд нийцсэн үйл ажиллагаа явахгүй байна. Төрийн институцийн дарангуйлал, хүчирхийлэл, хууль үйлдлийг хянан тэнцвэржүүлж чадах, иргэдээс томилогдсон иргэдийн өөрийгөө удирдах байгууллага байгуулагдах эрх зүйн чадавх байгаа ч ялсан намын төлөөлөгчдийн хурал болж эргээд иргэний нийгмийн байгууллагыг бэхжүүлэх боломжийг сулруулж байна. Ардчиллын үнэт зүйлсийг үнэгүйдүүлсэн зүйл нь өндөр албан тушаалтнууд, намын бодлого, лидерүүдийн асуудалтай холбоотой байгааг бидний судалгааны дүнгүүд илтгэж байна. Тиймээс улс төрийн нам манлайлан ардчиллыг бэхжүүлэх үйл ажиллагаанд оролцох хэрэгтэй байна. Улс төрийн нам бол нийгмийн үзэл санааны лидерүүдийн төвлөрөл, өрсөлдөөний талбар байх ёстой. Улс төрийн нам бол манлайллын үзэл санааны итгэл үнэмшлийн, өөрийн гэсэн үнэт зүйлийнхээ төлөө нэгдсэн хүмүүсийн нэгдэл. Тиймээс иргэдийн улс төрийн боловсрол мэдлэг түвшин дээшлүүлэх, соён гэгээрүүлэх үйл явц, нийгмийн харилцаанд гол үүрэгтэй институт болж хөгжих цаг иржээ. Ингэснээр ардчилсан тогтолцоогоо бэхжүүлэх, хадгалах үзэл санааг дэлгэрүүлнэ.

Иргэдийн, иргэний нийгмийн хяналтыг шийдвэр гаргагчид өөрсдийнхөө дайсан гэж үзэх хандлагаас татгалзах хэрэгтэй байна. Өнгөрсөн 33 жилийн хугацаанд бодит байдалд төрийн бодлого, шийдвэрт иргэдийг оролцуулахгүй байх сонирхол давамгайлсан байсан учраас иргэний нийгмийн хөгжил удаашралтай байна. Үүний бодит илрэл Төрийн бус байгууллагын хууль 1997 онд батлагдаж нийгмийн хөгжлийн нөлөөгөөр шинэчлэгдэх шаардлагатай болж 2023 оны байдлаар хуулийн хэлэлцүүлгүүд явагдаж байгаа ч хууль, тогтоогчид болон иргэний нийгмийн байгууллагуудын хооронд зөвшилд хүрч чадахгүй байна. Иргэний нийгэм болон төрийн харилцаанд нь ижил түвшинд байх ёстой атал асар том доголдол үүсэж төр эрх мэдлийн хувьд өөрийн давуу байдлыг ашиглан бүх түвшиндээ давамгайл байгаа нь иргэний нийгэм сул чадал муутай, эв нэгдэлгүй болгосон. Гэтэл Үндсэн хуулиас эхлээд иргэдийн оролцоог заавал баталгаажуулах ёстой гэсэн үзэл санаанд үндэслэсэн хуулийн зүүл заалт байгаа ч эрх зүйн чадамжгүй байгааг экспертүүд тодорхойлж байна. Иргэний нийгмийн ач холбогдлыг хувийн хэвшил, төр аль аль нь ухамсарлаж, хүлээж авахгүй байна. Хэрэв хувийн хэвшил иргэний нийгмийг санхүүжүүлэх, инкубатор байгуулах зэргээр дэмжихэд иргэний нийгэм нь хүчтэй болж төрийн эрх мэдлээ хэрэгжүүлэх бюрократ тогтолцоонд хяналт тавих нөхцөл бий болж хувийн хэвшлийнхэн ямар нэгэн байдлаар тэрхүү тогтолцоонд хахуул өгөх шаардлагагүй болдог. Харин төр иргэдийг чимээгүй байлгах, шийдвэр гаргахад оролцуулахгүй байх хандлагатай болохоор ардчиллын механизм нь ажиллахгүй. Манай улсын хувьд иргэний нийгэм гэдэг ойлголтод төрийн бус байгууллагууд хамруулах үзэх хандлага түгээмэл. Гэтэл төрийн бус байгууллагаар дамжуулан шийдвэр гаргах түвшинд оролцох нь намын дэргэдэх төрийн бус байгууллагуудад илүү боломжийг бий болгосон. Улс төрийн намд итгэх итгэл унаж байгаа нь нөгөө талаар энэ чиглэлийн төрийн бус байгууллага, цаашлаад иргэний нийгмийг үнэлэх үнэлэмжид эерэг хамааралтай нөлөөллийг үзүүлж байна. Хяналт байж алдаа дутагдлаас сэргийлнэ гэдэг нь иргэдийн оролцоог шаардсан ардчиллын нэг чухал үнэт зүйл. Гэтэл шийдвэр гаргагчид бодлогын бүх түвшний үнэлгээнд иргэдийн оролцоог хангаж чадахгүй байна. Тухайлбал, мэдээллийн ил тод, нээлттэй бус байдал хангагдаагүй байсаар байгааг олон нийт ч, экспертүүд ч тэр илэрхийлж байснаас гадна судалгаа хийх явцад төрийн мэдээллийн цахим сувгуудыг ашиглахад гарсан мэдээллийн шинэчлэл, мэдээлэл хандалтын сувгийн ажиллаагүй байдал зэрэг нь илтгэж байна.

“Хүмүүс эдийн засгийн нөхцөл байдлын талаар илүү эерэг төсөөлөлтэй байвал тэд улс төрд итгэх магадлал нь илүү” байдаг. Учир нь хувь хүмүүс эдийн засгийн өнөөгийн болон өмнөх байдлын хоорондын өөрчлөлт, ирээдүйн талаар төсөөлөл зэргээр улс орны нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн байдлыг дүгнэдэг. Монгол улсын хувьд ашигт малтмалын томоохон ордууд эдийн засгийн эргэлтэд орж эхэлснээр улс төр бизнесийн явцуу бүлэглэлд эрх мэдлийн далд төвлөрөл бий болох үйл явц өрнөснөөр хувь хүмүүсийн улс төрийн

үнэлэмж өөрчлөгдөж, улс төрийн итгэл буурч эхэлсэн. Энэ нь эдийн засгийн рационал байдал чухал бөгөөд эдийн засаг сайн байх нь эрх баригчдад илүү дэмжлэг үзүүлдэг.

Дүгнэлт

Өнөөгийн Монголын улсын төрийн соёлын тухай ойлголтод шинжилгээ хийхэд дараах илэрхийлэмж хамгийн их давтагдаж байв. Эл давтамжит илэрхийлэмжээс үзэхэд, шинжээчид ямар нэгэн тогтсон баригдмал тодорхойлолтоор хязгаарлахгүйгээр танин мэдэхүйн болон сэтгэл хөдлөлийн төвшинд, мөн үйл ажиллагааны хүрээнд илрэх тэдний бодит хандлагыг багцлан үзвэл, улс төрийн соёлыг олон нийтийн улс төрийн систем, түүний үүрэг, улс төрчдийн үйл ажиллагаатай холбоотой мэдрэмжийг чухалчилж байгаа нь эл шинжилгээгээр нотлогдсон болно. Улс төрийн соёлтой хүмүүс хэмээн үнэлэгдэхийн тулд улс төрийн соёлд нөлөөлж байгаа субъектүүд нийгмийн харилцаанд соёлтой оролцож, иргэний нийгмийн төлөвшлийг бэхжүүлэх нэн чухал болох нь ажиглагдав. Ардчилсан нийгэм хөгжих эсэх нь гагцхүү боловсрол мэдлэгтэй, улс төрийн өндөр соёл, ёс суртахуунтай иргэд, албан хаагчид, улс төрчдөөс шууд хамаарах зэрэг илэрхийлэмжүүд голлож байна.

Abstract:

The article aims to determine the current political culture type, which is influenced by the process of formation of new political values in Mongolians, and how the type tends to change in the future. In the first part of the article, the theoretical and methodological foundations are clarified, a chronological explanation of the process of formation of new political values is made, and the Mongolian political culture type is defined. In the next section, the contribution of citizens to democratic strengthening, and the social and political resources for developing a democratic citizen were discussed.

Key words: Political culture, democratic transition, strengthening democracy, the institution of democracy

Ашигласан ном, материал

1. Философийн хүрээлэн, Улс төр, эрх зүйн салбар. ШУА. Монгол дахь улс төрийн соёл: Уламжлал, орчин үе. УБ., 2020.
2. Философийн хүрээлэн., ШУА. Орос, Монголын залуучуудын улс төрийн идэвх, оролцоо. Хамтын бүтээл. ред. Чулуунбаатар Г. Горшков А.С. «Соёмбо принтинг» ХХК. УБ., 2017
3. ФСЭХ., ШУА. Монголын нийгмийн өөрчлөлт. Хамтын бүтээл. II хэвлэл. ред. Чулуунбаатар Г., Даш-Ёндон Б. «Бэмби сан» ХХК. УБ.,
4. ФСЭХ., ШУА. Монголын залуучуудын нийгмийн дүр төрх (XX-XXI зууны зааг дээр). УБ., 2012.
5. Хатанболд О., Хишигдаваа А, Жаргал Ц, Баянмөнх Ц. Өнөөгийн Монголын улс төрийн соёл: төлөв байдал, чиг хандлага. Олон нийтийн санаа бодлын судалгааны тайлан. Улс төр, эрх зүйн салбар. Философийн хүрээлэн., ШУА. УБ
6. Хатанболд О. Монголын ардчиллын үнэлгээ: арга зүй ба кейс. Улс төрийн шинжлэх ухааны доктор (Ph.D)-ын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2016
7. Хатанболд О. Ардчиллын ойлгохуй ба судлахуй: Монголын жишээн дээр. «Соёмбо принтинг» ХХК. УБ., 2017.
8. Г.Түмэннаст. Нийгмийн социал хүрээний өөрчлөлт, асуудал. In Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт /1990-2019/ (pp. 240-271). УБ., 2019. "Адмон принт" ХХК.
9. А.Цанжид. Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2001

10. Сант Марал Сан. Улс төрийн барометр №8-№18. УБ., 2010-2021 Retrieved from <https://mn.santmaral.org/publications> Сант Марал Сан. Улс төрийн барометр №8-№18. УБ., 2010-2021 Retrieved from <https://mn.santmaral.org/publications>
11. Almond A. Gabriel., Powell G. Bingham, Jr. Comparative Politics: System, Process, and Policy. Second Edition, Little, Brown and Company. Boston. 1978.
12. Mauk M (2019) Disentangling an elusive relationship: How democratic value orientations affect political trust in different regimes. Political Research Quarterly. Mauk M (2019) Disentangling an elusive relationship: How democratic value orientations affect political trust in different regimes. Political Research Quarterly.
13. Robert Alan Dahl. Polyarchy: Participation and Opposition. Yale University Press., 1971